

غنی سازی متون دیجیتال، اصلی ترین هدف ماست

گزارشی از وبینار معرفی نرم افزار دانشنامه فرق و مذاهب

ارائه دهنده: حجت الاسلام والمسلمین حمیدرضا شیرملکی،

مدیر علمی گروه علوم عقلی مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

به کوشش: هیئت تحریریه فصلنامه ره آورد نور

اشاره

به همت واحد آموزش مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، در تاریخ شنبه ۲۴ آذرماه سال ۱۴۰۳ وبینار معرفی «نرم افزار دانشنامه فرق و مذاهب» در سالن اجتماعات مرکز نور به شکل حضوری و مجازی برگزار شد.

ارائه دهنده این محصول فاخر، جناب حجت الاسلام والمسلمین حمیدرضا شیرملکی، مدیر علمی گروه علوم عقلی معاونت پژوهش نور بود که طی آن، ضمن اشاره به محتوا و امکانات بخش کتابخانه، به معرفی قابلیت های بخش درختواره پرداخت و امکانات متنوع این بخش را مورد بحث و بررسی قرار داد.

گزارش ذیل، مشروح این وبینار علمی است که از نظر خوانندگان عزیز می گذرد.

رقومی سازی و غنی سازی منابع

به طور کلی، یکی از اهداف مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، رقومی سازی منابع مربوط به علوم اسلامی و به طور خاص در علمی مانند علم کلام و فرق و مذاهب است که با در نظر گرفتن اولویت‌ها، منابع دست اول و قدیمی در این نسخه‌های اولیه از برنامه گنجانده شده و منابع جدیدتر نیز ان شاء الله در نسخه‌های بعدی به سامان خواهد رسید.

دومین هدف ما که در واقع، اصلی‌ترین کار معاونت پژوهش و گروه‌های علمی است، غنی سازی متون دیجیتال برای آسان سازی دسترسی پژوهشگران به محتوای متون در راستای تحقق جست و جوی مفهومی در قالب معاجم موضوعی و یا درختواره‌هاست که در ادامه، خدمت شما عزیزان توضیح خواهیم داد.

ما در راستای هدف اول، یعنی رقومی سازی یا دیجیتال سازی منابع مربوط به علوم اسلامی و به خصوص در بحث کلام و فرق

و مذاهب که موضوع بحث ماست، با در نظر گرفتن اولویت، ابتدا منابع دست اول و قدیمی و در وهله بعد، منابع جدیدتر را انتخاب و رقومی سازی کردیم.

محتوا و قابلیت‌های کتابخانه

در نرم افزار دانشنامه فرق و مذاهب، بخشی تحت عنوان «کتابخانه» وجود دارد که شامل ۱۸۲ عنوان کتاب است. ما تقریباً تمام کتاب‌های فرقه شناسی از قرن سوم به بعد، هرآنچه را که در دسترس بوده و توانستیم آنها را پیدا کنیم، شناسایی کردیم و در کتابخانه برنامه وارد نمودیم. در ضمن، گزیده‌ای از کتاب‌های قرن چهاردهم و پانزدهم هم در این کتابخانه آمده است و می‌توانیم ادعا کنیم که غنی‌ترین کتابخانه دیجیتال در حوزه فرق و مذاهب را در اختیار قرار داده‌ایم.

در کتابخانه برنامه، بر اساس گروه‌بندی‌هایی که انجام گرفته، ۱۴۵ عنوان به بحث فرقه شناسی مرتبط است، ۴۳ عنوان مربوط

به ادیان است، ۵۶ عنوان به حوزه تاریخ فرق و مذاهب ارتباط دارد و ۲ عنوان هم به طبقات فرق و مذاهب اختصاص یافته است؛ البته یک سری از گروه‌ها با همدیگر تداخل موضوعی هم دارند؛ یعنی کتابی ممکن است هم در بحث فرقه شناسی وارد شده باشد و هم از یک جهت، تاریخی به شمار رود.

از کتاب‌های بخش کتابخانه که به معرفی عموم فرق اسلامی پرداخته‌اند، برای نمونه می‌توان به الملل والنحل اثر عبدالقاهر بغدادی یا کتاب ملل و نحل شهرستانی اشاره کرد که تمام فرق اسلامی تا زمان خودشان، یعنی قرن پنجم یا ششم را بحث و بررسی کرده‌اند.

یک سری کتاب‌ها هم هستند که مثلاً به معرفی عموم فرق شیعه اختصاص یافته است؛ مانند فرق الشیعه نوبختی. مجموعه کتاب‌هایی که در باب فرق شیعه است، ۹ عنوان کتاب است، در خصوص اسماعیلیه ۸ عنوان کتاب است، زیدیه ۴ عنوان کتاب و

به طور کلی، یکی از اهداف مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، رقومی سازی منابع مربوط به علوم اسلامی و به طور خاص در علوم مانند علم کلام و فرق و مذاهب است که با در نظر گرفتن اولویت ها، منابع دست اول و قدیمی در نسخه های اولیه از برنامه گنجانده شده و منابع جدیدتر نیز ان شاء الله در نسخه های بعدی به سامان خواهد رسید

اسلامی، غنی سازی متون است. برای اینکه پژوهشگران دسترسی آسان تری به محتوای متون داشته باشند، ما محتوای کتب برنامه را غنی سازی کرده ایم. این غنی سازی، برای این هست که کار جست و جوی مفهومی در برنامه تسهیل شود.

در دانشنامه فرق و مذاهب، این کار انجام شده است؛ یعنی ۷۰ عنوان از ۱۸۲ عنوان منبعی را که در کتابخانه داشتیم، تحلیل درختی کردیم؛ برای اینکه پژوهشگر به راحتی بتواند به جست و جوی مفهومی بپردازد و بسیار سریع به جواب دلخواه خودش دسترسی پیدا کند. درختواره یک نمونه از بحث غنی سازی متون است؛ یعنی کارهایی مثل ایجاد درختواره و نمایه روی متن انجام می شود تا مفاهیم اصلی علم برای محققان، بیشتر و بهتر قابل دسترسی و استفاده باشد.

درختواره فرق و مذاهب

توضیح و معرفی درختواره فرق و مذاهب، باید بسیار مفصل و از ابعاد و جهات مختلف صورت بگیرد؛ اما اگر بخواهم بسیار مختصر به عرض برسانم، باید بگویم که مهم ترین کار در آغاز کار درختواره، طراحی درخت و شاخ و برگ های آن است. طراحی درخت،

فارسی، ترجمه بعضی از کتاب های فرقه شناسی است و برخی کتاب ها به زبان فارسی نگاشته شده است؛ از جمله کتاب های فارسی قدیمی که در برنامه گنجانده شده، می توان به: بیان الادیان ابوالمعالی، تبصرة العوام فی معرفة مقالات انا و دبستان مذاهب فانی کشمیری، اشاره کرد.

محققان عزیز می توانند دایره پژوهش خود را در بین کتب برنامه به یک نویسنده خاص محدود کنند و مثلاً در کتاب های آیت الله سبحانی به کاوش و تحقیق بپردازند. و یا اینکه می توان مثلاً فقط در منابع قرن پنجم به جست و جو مبادرت ورزند. این قابلیت، برای پژوهشگرانی که دوست دارند در منابع یک قرن خاص به بحث و بررسی بپردازند، بسیار مفید و کارگشاست.

نکته بسیار مهم در خصوص کتابخانه که ابتدای عرایض نیز مطرح کردم، این است که ما تمام کتاب های قرن سوم تا قرن سیزدهم را که در باب فرق و مذاهب وجود داشته و در دسترس ما بوده، همه آنها را در کتابخانه آورده ایم و این برای محققان، خیلی کارگشا و ارزنده است.

دانشنامه فرق و مذاهب

همان طور که عرض کردم، یکی از اهداف مهم مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم

اهل سنت ۱ عنوان کتاب.

برخی از کتاب های کتابخانه، تک نگاری هستند؛ یعنی فقط یک فرقه را مورد بررسی قرار داده اند؛ مثلاً آقای احمد تیمور، فرقه یزیدیه را مورد بررسی قرار داده است. یا مثلاً کتاب تاریخ و عقاید ماتریدیه جناب آقای جلالی که فقط به معرفی ماتریدیه پرداخته است.

اینکه ما در اینجا کتب مرتبط با موضوع ادیان را هم آورده ایم، برای این است که برخی کتاب های قدیمی در کنار برشمردن فرق اسلامی، به بعضی از ادیان و فرق آنها هم اشاره کرده اند؛ مثل آنچه ملل و نحل شهرستانی، بغدادی یا دیگران آورده اند و ما در داخل درختواره برنامه، شاخه ای برای ادیان داریم؛ مثل مسیحیت و یهودیت و سایر ادیان الهی و غیرالهی و برای اینکه کاربران و محققان ما به مباحث مربوط به ادیان هم دسترسی بیشتری داشته باشند، گزیده ای از کتاب های مهم ادیان را هم در کتابخانه آورده ایم.

همچنین، در بخش کتابخانه می توانید کتب برنامه را بر اساس زبان عربی و فارسی، گروه بندی کنید. ۱۳۱ عنوان کتاب عربی، ۴۷ عنوان کتاب فارسی و ۴ عنوان هم کتاب عربی - فارسی داریم؛ برخی کتاب های

کار بسیار مهم و تأثیرگذاری برای ادامه کار درختواره به شمار می‌آید. بنابراین، کسی که قرار است درخت فرق و مذاهب را طراحی کند، باید مسلط به مسائل اصلی و فرعی و به‌طور کلی، نظام حاکم بر این علم باشد. درخت باید به‌گونه‌ای طراحی شود که بتواند بار تمام مسائل اصلی و بخش اعظم مسائل فرعی علم را بر دوش خودش حمل کند و چیزی از مطالب مربوط به علم فرق و مذاهب در متون، از قلم نیفتد و همگی به شاخه‌ای از شاخه‌های درخت متصل شود. بدیهی است که با چنین درختی می‌توان ثمرات مفید و قابل استفاده‌ای برای کاربران و پژوهشگران به بار آورد. در تحلیل درختی، ما یک درخت داریم با ده‌ها عنوان و جلد کتاب، که تمام مطالب این کتاب‌ها، به این درخت متصل شده است؛ تا اگر کسی بخواهد مثلاً در خصوص «رجال فرقه»‌ای خاص و از زیر شاخه‌های آن، مثلاً در باره «مؤسس فرقه» تحقیقاتی داشته باشد، با رجوع به شاخه «رجال فرقه» و از آنجا به شاخه «مؤسس فرقه»، بتواند به صورت هم‌زمان به تمام متونی که در باب رجال و مؤسس آن فرقه نگاشته شده، همراه با آدرس و متن کتاب، دسترسی پیدا کند و به مقصود پژوهشی خود با استفاده از داده‌های به‌دست‌آمده که به‌صورت یکجا و دسته‌بندی‌شده ارائه گردیده، دست یابد.

درخت هر فرقه‌ای، به تناسب همان فرقه و میزان پرداختن کتاب‌ها به آن، طراحی شده است؛ برای مثال، فرقه معتزله بحثی دارند با عنوان «المنزلة بین المنزلتين». به همین جهت، این عنوان در درخت معتزله آمده است؛ ولی مثلاً در درخت اشاعره نیامده است؛ البته اکثر شاخه‌های درخت برای فرقه‌های مختلف، مشترک است.

در ادامه، بعد از اتصال مطالب متن به شاخه مخصوص آن، معمولاً مطالبی در متن

کتاب هست که از نظر پژوهشی بسیار مهم است. اگرچه به‌عنوان کلی به شاخه‌ای از درخت متصل می‌شود، ولی در شاخه درخت با عنوان خاص یافت نمی‌شود؛ اما در هر صورت، باید به محقق نشان داده شود تا از برکات پژوهشی آن بهره‌مند شود. این مهم، توسط نمایه‌های مکمل محقق می‌شود.

برای مثال، اگر متن در باره اثری از آثار اثنی‌عشریه مطلب آورده باشد، به شاخه «آثار اثنی‌عشریه» متصل می‌شود؛ ولی اینکه این اثر از آثار مکتوب است یا غیرمکتوب، و یا اگر مکتوب است، از آثار کدام شخصیت علمی اثنی‌عشری است، با نمایه مکمل نشان داده خواهد شد. و یا اگر شخصی در متن به‌عنوان مؤسس فرقه‌ای معرفی می‌شود و به شاخه مؤسس فرقه متصل می‌شود، در نمایه اسم شخص مؤسس و اطلاعات مربوط به

او نشان داده خواهد شد و همین‌طور، باقی شاخه‌های درخت.

در کار درختواره‌ای، محققان ما در مرکز نور با خواندن و تحلیل خطبه‌خط متون و اتصال آن به شاخه مربوطه، و همچنین استخراج نمایه‌های متناسب و متناظر با درخت، امکان جست‌وجوی مفهومی را برای کاربران و محققان فراهم می‌کنند. در واقع، محققان ما زمان زیادی برای تحلیل مفهومی متن صرف کرده‌اند، تا پژوهشگران دیگر با کمترین زمان، به مطلوب خود برسند.

در مرحله بعد، نمایه‌ها به کلیدواژه تجزیه می‌شوند. کلیدواژه‌ها، عناوین کلی‌ای هستند که محور اصلی تمامی مفاهیم موجود در نمایه‌های نرم‌افزار درختواره به‌شمار می‌آیند.

کلیدواژه‌ها نقش بسیار کلیدی برای دستیابی محققان به خواسته‌های پژوهشی‌شان ایفا می‌کنند. کلیدواژه‌ها در تنظیم درختواره، در رتبه بعد از درخت و نمایه هستند؛ یعنی اول درخت ساخته می‌شود و بعد با توجه به متن و شاخه‌های درخت، نمایه‌ها و بعد از آنها کلیدواژه‌ها ایجاد شده‌اند؛ اما در تحقیقات کاربران، برای استفاده از نمایه‌ها، کلیدواژه‌ها به‌نوعی مقدم هستند. می‌توان گفت کلیدواژه‌ها، به نحوی دروازه ورود به نمایه و از آنجا به متن هستند. از این رو، بسیار مهم هستند.

کارهای دیگری که در راستای داده‌های تحقیقی در خصوص کلیدواژه انجام گرفته، بسیار مهم است؛ به‌خصوص روی اصطلاحات و واژه‌ها، اسم شخصیت‌ها، اسم کتاب‌ها و موارد دیگر، انجام گرفته که در ادامه، در قالب مثال به برخی از آنها اشاره می‌شود.

برای مثال، کلیدواژه‌ای همچون «فخر رازی» را که یک شخصیت کلامی است، در نظر بگیرید. وقتی یک کاربر محقق می‌خواهد در باره او پژوهشی انجام دهد، شاید در ابتدا نداند در قسمت

کلیدواژه‌ها با چه لفظی باید جست‌وجو کند، تا او را به مطلوبش برساند؛ چراکه دامنه واژگان در باره فخر رازی، وسیع است و چه بسا هرکسی واژه‌ای خاص در ذهن داشته باشد؛ مثلاً امکان دارد شخصی او را با نام «الفخر الرازی» در ذهن داشته باشد، کسی دیگر با نام «فخرالدین الرازی» یا «ابن خطیب الرازی» یا «عمر بن محمد بن الحسین الرازی» و یا حتی به اسم «امام المشککین» بشناسد. در این برنامه، سعی شده است تا با مترادف‌سازی برای اسم اشخاص در قسمت کلیدواژه‌ها - البته به اسم‌های مشهور و پُر کاربرد در متون کلامی - کاربر و محقق را با جست‌وجوی هریک از اسم‌های مشهور که در متون آمده است، به مطلوبش که همان شخصیت خاص است، برساند و البته نتیجه‌ای که از همه آن اسم‌ها به دست می‌آید، یکی است.

و دیگر اینکه با کلیک روی کلیدواژه «الفخر الرازی» یا هر کدام از مترادف‌های آن، تمام نمایه‌هایی را که مربوط به این شخصیت است، می‌توان مشاهده کرد و بر این اساس، می‌تواند نزدیک‌ترین نمایه و یا نمایه‌هایی را که به آنچه مورد تحقیق پژوهشگر است، از بین تمام نمایه‌ای که در درختواره برای این شخصیت آمده، انتخاب کند.

و دیگر اینکه، مقابل اسم این شخصیت، دکمه «مرتبطات» در نظر گرفته شده که با انتخاب آن، تمام کلیدواژه‌های مربوط به این شخصیت که در درختواره و کتاب‌هایی که مورد تحلیل درختی قرار گرفته، مانند: کتاب‌های آن شخصیت، مذهب کلامی و گاه مشایخ و اساتید و شاگردان و همچنین سال و قرن وفات او، به نمایش در خواهد آمد. این امر، خود می‌تواند محققان را به اطلاعات نسبتاً جامعی در باره شخصیت مورد نظر برساند.

در نرم‌افزار دانشنامه فرق و مذاهب، بخشی تحت عنوان «کتابخانه» وجود دارد که شامل ۱۸۲ عنوان کتاب است. ما تقریباً تمام کتاب‌های فرقه‌شناسی از قرن سوم به بعد، هر آنچه را که در دسترس بوده و توانستیم آنها را پیدا کنیم، شناسایی کردیم و در کتابخانه برنامه وارد نمودیم. در ضمن، گزیده‌ای از کتاب‌های قرن چهاردهم و پانزدهم هم در این کتابخانه آمده است و می‌توانیم ادعا کنیم که غنی‌ترین کتابخانه دیجیتال در حوزه فرق و مذاهب را در اختیار قرار داده‌ایم

مانند: شیعه، اهل سنت، معتزله، خوارج، اباضیه، صوفیه، فلاسفه و... هر یک از این شاخه‌ها، شامل زیرشاخه‌های دیگری نیز هست تا آخرین مرحله. در واقع، درخت ما، نماینده تمام مطالبی است که در کتاب‌های برنامه آمده است.

عناوین و مطالبی که در هریک از فرق مطرح شده، معمولاً مشتمل است بر مؤلفه‌هایی همچون: تعریف آن فرقه، عقاید فرقه در موضوع: توحید و معاد و نبوت، بحث خلای اربعه، صحابه و تابعین، خصایص فرقه، منهج فرقه (حدیث‌گرا، عقل‌گرا یا نقل‌گرا). دوباره هریک از اینها ممکن است زیرشاخه‌های متنوعی داشته باشند، تا به آخرین شاخه درخت برسد.

مثال دیگر، شاخه «امامیه» است که زیرشاخه‌هایی چون تعریف امامیه و عقاید امامیه دارد. عقاید امامیه هم وقتی باز شود، یکی از مباحث آن، توحید است که از جمله شامل مراتب توحید، یعنی: توحید ذاتی، صفاتی، افعالی و عبادی است؛ یعنی همه آن هفتاد عنوان کتاب، هر جایی که بحثی از توحید ذاتی در نزد امامیه اثنی‌عشریه باشد، اینجا در دسترس قرار می‌گیرد. این

البته این کلیدواژه‌هایی که به عنوان مرتبط به کار برده می‌شود، باید در میان کلیدواژه‌های برنامه موجود باشد؛ زیرا مثلاً اگر مرتبطی برای یک کلیدواژه زده شود و این مرتبط در هیچ منبعی از منابع برنامه نیامده باشد، یک مرتبط بدون استناد و بدون منبع ذکر می‌شود که هیچ بار پژوهشی ندارد.

با توجه به آنچه گفته شد، برای دسترسی آسان‌تر به مطالب کتاب‌ها و برطرف‌سازی نیازهای محققان، از نمایه‌های مکمل، کلیدواژه‌ها و سیستم‌های جانبی (متراذفات، مترادفات و...) کمک گرفته‌ایم که البته این میسر نمی‌شد، مگر از طریق فناوری رایانه‌ای و نرم‌افزاری، و پرواضح است که در آثار مکتوب، چنین امکاناتی با قابلیت جست‌وجوی سریع و آسان، هرگز متصور نیست.

در ادامه، کمی کاربردی‌تر به مبحث درختواره می‌پردازم.

همان‌طور که اشاره شد، اصل کار ما، مربوط به بحث فرقه‌شناسی است. سرشاخه اصلی ما، «فرق مسلمین» است که به زیرشاخه‌های مختلفی تقسیم می‌شود؛

از جمله فواید مرتبط‌سازی، به دو مورد آن اشاره می‌کنم:

۱. ابهام‌زدایی: مثلاً اگر برای کلیدواژه «القاسمیه»، کلیدواژه‌هایی همچون: «الإسماعیلیه»، «شاه نزاری»، «أبوذر علی» و غیره، به عنوان مرتبط در نظر گرفته شود، کاربر خودبه‌خود درمی‌یابد که مراد از کلیدواژه «القاسمیه»، همان فرقه قاسمیه نزاری است که زیرشاخه اسماعیلیه محسوب می‌شود؛ زیرا می‌داند این واژه‌ها که به عنوان مرتبط ذکر شده‌اند، مربوط به مثلاً قاسمیه زیدیه که از زیرشاخه‌های زیدیه است، نمی‌تواند باشد.

۲. آشنایی با آثار فرق و بزرگان آن، شاگردان و هم‌روزگاران‌شان: مثلاً کلیدواژه‌هایی که اسم فرق باشند، در مرتبطات‌شان نام: مؤسس، مشاهیر، آثار و... ذکر شده است. همچنین، اگر کلیدواژه اسم اشخاص باشد، مرتبطات‌شان معمولاً آثار آن شخص، شاگردان و اساتیدش، فرقه منسوب به آن شخص و اطلاعاتی از این‌دست، برای او نشان داده می‌شود که طبیعتاً این امر، آشنایی هرچه بیشتر کاربر با آن فرقه یا شخصیت را فراهم می‌کند.

همان‌طور که اشاره شد، اصل کار ما، مربوط به بحث فرقه‌شناسی است. سرشاخه اصلی ما، «فرق مسلمین» است که به زیرشاخه‌های مختلفی تقسیم می‌شود؛ مانند: شیعه، اهل سنت، معتزله، خوارج، اباضیه، صوفیه، فلاسفه و... هر یک از این شاخه‌ها، شامل زیرشاخه‌های دیگری نیز هست تا آخرین مرحله. در واقع، درخت ما، نماینده تمام مطالبی است که در کتاب‌های برنامه آمده است

بحث‌هایی که در کتب مطرح شده، بسنده نموده‌ایم؛ مطالبی مثل: امامت، مهدویت عندالمحمدیه، تاریخ محمدیه، مشاهیر محمدیه و شرح حال آنها.

ممکن است برای برخی از کاربران برنامه، این سؤال مطرح شود که چرا بعضی از فرقه‌ها را داخل پرانتز قرار داده‌ایم؟

داخل پرانتزها، در واقع، دو کاربرد دارد: یک‌سری فرقه‌ها را داریم که با چند اسم شناخته می‌شوند؛ مثل «امامیه» که اثنی‌عشریه هم گفته می‌شود یا «واقفیه» که مملو هم گفته می‌شود و خیلی دیگر از فرقه‌ها. ما در واقع، داخل پرانتز، اسم دیگر فرقه را نوشته‌ایم. یک‌سری فرقه‌ها هم هستند که نام مشترک دارند؛ مثلاً فرقه «قاسمیه» در برخی کتاب‌ها منظورشان از فرقه قاسمیه، قاسمیه نزاریه است و در بعضی دیگر، قاسمیه زیدیه. بنابراین، ما در داخل پرانتز مشخص کرده‌ایم که در اینجا مثلاً قاسمیه زیدیه مراد نویسنده است و هر تعریفی که از این فرقه می‌خوانید، در باره فرقه قاسمیه زیدیه است و تمامی نشانی‌ها و ارجاع‌هایی که ذیل این شاخه عرضه شده، همگی مربوط به تعریف و شرح حال قاسمیه زیدیه هست. از سوی

مثال دیگر، بحث نبوت است. ذیل این عنوان، مباحثی چون: اثبات ضرورت نبوت، معرفت‌النبی، مصادیق و شرایط نبی، مطرح شده و اینکه مثلاً هر فرقه‌ای چه شرطی برای نبی قائل است و آیا به‌عنوان مثال، وقتی می‌گوییم از شرایط نبی این است که معصوم باشد، آیا همه فرقه‌ها این شرط را قبول دارند یا نه؟ یعنی ما برای هر یک از اینها، شاخه‌ای را در نظر گرفته‌ایم و متن کتاب‌ها را نیز به هر کدام از این شاخه‌ها متصل کرده‌ایم.

نکات دیگری که لازم است در مورد درختواره توضیح بدهیم، اینکه:

بعضی فرقه‌ها، همچون «امامیه اثنی‌عشریه»، در درختمان شاخه‌های بسیاری دارد؛ اما در مورد مثلاً «محمدیه»، شاخه‌های چندانی نداریم و مباحثی مانند توحید و نبوت، اصلاً ذیل این شاخه نیامده است؛ زیرا کتاب‌هایی که در خصوص فرقه محمدیه مطلب نوشته‌اند، این نوع بحث‌ها را در باره این فرقه مطرح نکرده‌اند. هر کتابی که به بیان عقیده محمدیه پرداخته، درخصوص توحید ذاتی یا افعالی حرفی نزده است؛ برای همین، شاخه توحید را برای این فرقه باز نکرده‌ایم و به مطالب و

روش، محقق را فقط به پاسخ‌های دقیق و مرتبط با موضوع مورد جست‌وجو مثل «توحید ذاتی» می‌رساند و هیچ‌گونه پاسخ غیرمرتبط به آن ارائه نخواهد شد.

گاهی نیز فرقه‌ای در بحث‌های اعتقادی خود، یک مطلب خاصی دارد؛ مثل بحث بداء که تنها برخی از فرق، مانند شیعه قائل به بداء هستند. بنابراین، وقتی کلمه «بداء» را جست‌وجو کنید، می‌بینید که شاید فقط در سه جای درخت، بحث بداء آمده است که یکی از آنها، بداء در نزد شیعه امامیه است و انتخاب آن، شما را به متن کتاب‌هایی که در این باره مطلب دارند، متصل می‌کند. این مطلب، بیانگر آن است که بداء، یکی از شاخصه‌های اعتقادی شیعه اثنی‌عشری است.

نمونه دیگر، بحث عدل است که ذیل آن، مباحثی همچون: صفت عدل، حسن و قبح عقلی، شرور، تکلیف بمالایطاق و عقاب بالایمان مطرح هست؛ اما خیلی از فرقه‌های اسلامی در کتاب‌های خودشان، اصلاً از عدل در میان عقاید خود بحث نکرده‌اند. بنابراین، ما در درختواره برنامه ذیل آن فرقه‌ها، دیگر این شاخه‌ها را نداریم.

دیگر، قاسمیه نزاریه هم داریم که یک فرقه از فرق اسماعیلیه است که قائل به امامت قاسم شاه بن امام شمس الدین هستند.

و یا وقتی عنوان «هشامیه» را انتخاب می‌کنید، باید توجه داشته باشیم یک هشامیه داریم که از فرق شیعه محسوب می‌شود. برای همین، داخل پرانتز، شیعی بودن این فرقه را مشخص نموده‌ایم: هشامیه (شیعه). یک هشامیه هم داریم که از فرق معتزله است. این را هم داخل پرانتز قرار داده‌ایم: هشامیه (معتزله). هر کدام از این شاخه‌ها نیز به کتاب‌ها و متن‌های مرتبط با خودش متصل شده است؛ مثلاً در خصوص هشامیه معتزله، با ۱۵۹ نشانی مواجه می‌شوید و در مورد هشامیه شیعه، با ۳۵ نشانی یا ارجاع به متن روبه‌رو خواهید شد.

مثال دیگر اینکه فرض کنید شما می‌خواهید بدانید خلفای اربعه در نزد فرقه کسانیه در کدام یک از کتاب‌های قرن پنجم هجری آمده است؛ یعنی اعتقاد کیسانیه در باره خلفای اربعه با توجه به کتب فرقه‌شناسی

قرن پنجم چیست؟ شما بعد از انتخاب شاخه کیسانیه، «خلفای اربعه عند الکسانیه» را انتخاب می‌کنید و بعد آن را به قرن پنجم محدود می‌نمایید. بعد از این، ملاحظه می‌کنید که برای مثال، کتاب الفرق بین الفرق بغدادی یک مطلبی در مورد اینها نوشته است. و یا در باب تعریف کیسانیه، می‌بینید در قرن پنجم پنج کتاب این فرقه را تعریف کرده‌اند. شما به متن هریک از این منابع دسترسی دارید.

همان‌طور که عرض شد، ما در این برنامه کتاب‌های ادیانی را هم آوردیم و مباحث و فرقه‌های مرتبط با مسیحیت و یهودیت را هم تحلیل کردیم و به شاخه‌های درخت متصل نمودیم تا محققان به همه مباحث این حوزه دسترسی داشته باشند؛ مثلاً وقتی فرقه ملکانه را انتخاب کنید، کتاب اعتقادات فرق المسلمین فخر رازی که قرن هفتم هجری نوشته شده، به معرفی این فرقه پرداخته و عقاید ایشان را در باره عیسی (ع) و به صلیب کشیده شدن او، بیان کرده است.

و یا وقتی روی عنوان «یعقوبیه» کلیک کنید، به ۲۶ نشانی در باره شرح حال و عقاید در خصوص مسیحیت یعقوبیه، متصل خواهید شد. حتی در کتاب‌های جدید ملل و نحلی یا فرقه‌شناسی هم بحثی در این باره آمده است. به‌هرحال، یک‌سری کتاب‌ها که به معرفی فرق اسلامی اختصاص دارند، مطالبی هم در مورد فرق مسیحیت دارند که آنها را هم دسترس‌پذیر ساخته‌ایم تا کاربران به اطلاعات بیشتری دست یابند. همچنین، فرق یهودی نیز در شاخه‌های

درخت ما وجود دارد؛ مانند فرقه صدوقیون. در باره سایر ادیان نیز در درختواره ما مطلب وجود دارد؛ مثل: ثنویه، مجوسیه، براهمه و ...

توضیحی هم در مورد قسمت کلیدواژه‌ها عرض می‌کنم؛ مثلاً می‌خواهیم در باره «زید بن علی بن حسین (ع)» جست‌وجویی داشته باشیم. این کار، از طریق قسمت کلیدواژه باید صورت بگیرد. بعد از طریق کلیدواژه‌ها به نمایه‌های مربوط به ایشان می‌رسیم و سپس، از طریق نمایه به درخت و متن متصل می‌شویم؛ به بیان دیگر، از این کلیدواژه به مواردی مانند: امامت او، زندگی‌نامه او، شهادت او، مشایخ او که هر کدام نمایی کلی از متن را ترسیم می‌کنند، می‌رسید و هریک از اینها، ارجاعات و نشانی‌های خاص خودشان را دارند و شما را در نهایت، به متن کتاب می‌رسانند.

نکته دیگر در کتاب‌های فرقه‌شناسی، حدود هزار فرقه نام برده شده است؛ اما در مورد بعضی از فرقه‌ها در این هفتاد کتاب، خیلی

بدیهی است که امکان مشابهت‌یابی، برای محققانی که دوست دارند از اصالت متن یا سابقه تولید و تألیف آن اطلاع دقیقی پیدا کنند، قابلیت بسیار مفید و راهگشایی است و از جهات مختلفی برای پژوهشگر کاربرد دارد؛ برای مثال، کاربر می‌تواند متوجه شود که مثلاً نویسنده‌ای که در قرن پانزدهم کتابی در حوزه مرتبط با علم کلام یا فرق و مذاهب نوشته، چقدر از مطالب خود را مثلاً از دانشمند بزرگ قرن هفتم هجری، فخرالدین رازی اخذ کرده است

قسمت‌های کتابشان را از کتاب شخص دیگر کپی‌برداری می‌کنند. برای اطلاع از این امر، شما به کمک قابلیت مشابهت‌یابی می‌توانید متوجه شوید که آقایی که مثلاً در قرن دهم کتابی در حوزه فرق و مذاهب نوشته، چه مقدار از آن را خودش نوشته و چه بحث‌های را از آثار قبل از خودش کپی برداشته است یا اینکه همه متن به وسیله خودش تألیف شده است. شما از طریق مشابهت‌یابی می‌توانید متوجه این موضوع بشوید.

بدیهی است که امکان مشابهت‌یابی، برای محققانی که دوست دارند از اصالت متن یا سابقه تولید و تألیف آن اطلاع دقیقی پیدا کنند، قابلیت بسیار مفید و راهگشایی است و از جهات مختلفی برای پژوهشگر کاربرد دارد؛ برای مثال، کاربر می‌تواند متوجه شود که مثلاً نویسنده‌ای که در قرن پانزدهم کتابی در حوزه مرتبط با علم کلام یا فرق و مذاهب نوشته، چقدر از مطالب خود را مثلاً از دانشمند بزرگ قرن هفتم هجری، فخرالدین رازی اخذ کرده است. ■

کردن و تفکیک مثلاً «ابراهیمیه اباضیه» از بین نتایج متعدد جست‌وجو، کار دشواری است؛ ولی در جست‌وجوی درختواره‌ای، شناسایی و تفکیک این عنوان، کار راحت و ساده‌ای برای محقق خواهد بود.

قابلیت‌های پژوهشی برنامه

با توجه به اینکه وقت ما هم رو به اتمام است، از بیان باقی مطالب صرف نظر می‌کنم و به قابلیت‌ها و امکانات پژوهشی برنامه اشاره‌ای می‌کنم. نرم‌افزارهای مرکز نور، در قالب کتابخانه استاندارد تولید می‌شود و معمولاً امکانات همه آنها، یکسان است؛ مثل شیوه استفاده از قابلیت جست‌وجو، کارایی‌های بخش کتابخانه و مانند آن. شما می‌توانید برای اطلاع بیشتر از این امکانات پژوهشی، به وبگاه خود مرکز، یعنی نورسافت مراجعه کنید و به صورت عملی با ویژگی‌ها و قابلیت‌های مشترک و عمومی محصولات نور آشنا شوید.

اینجا خوب است به قابلیت «مشابهت‌یابی» اشاره‌ای داشته باشم. مشهور است که می‌گویند برخی افراد تمام یا بعضی از

کم صحبت شده است. برای اینکه درخت برنامه خیلی شلوغ نشود، مجموعاً دویست فرقه را انتخاب نمودیم و در درختواره ثبت کردیم که در کتب فرق، مطالب و مباحث بسیاری در مورد آنها مطرح شده است؛ ولی از طریق جست‌وجو در بخش کلیدواژه‌ها و نمایه‌ها، می‌توانید به فرقه‌های کم‌محتوا هم دسترسی داشته باشید.

مطلب دیگری که خالی از لطف نیست، اینکه جست‌وجو از طریق بخش کتابخانه با جست‌وجو از طریق درختواره، متفاوت است. اگر شما در بخش کتابخانه، کلیدواژه‌ای مثل «ابراهیمیه» را کاوش کنید، هر متنی که مشتمل بر این عنوان باشد، برای شما فهرست می‌شود؛ اما اگر در بخش درختواره به کاوش در باره این کلمه بپردازید، با عناوینی مثل: ابراهیمیه اباضیه، ابراهیمیه راوندیه، ابراهیمیه زیدیه، ابراهیمیه غالیه و ابراهیمیه مشبهه مواجه می‌شوید که هرکدام از این پسوندها، داخل پراتر آمده است؛ این، بدان معناست که محقق از طریق درختواره، خیلی راحت‌تر می‌تواند به مطلب مورد نظر خودش دسترسی داشته باشد. در جست‌وجوی کتابخانه‌ای، پیدا